

תרבות, זיכרון והיסטוריה

בהוקרה לאניטה שפירא

עורכים

מאיר חזן • אורי כהן

כרך ראשון: תמונת זיכרון

אוניברסיטת תל-אביב

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים

שם, זיכרון, משפט

נילי כהן

רומא, זה רומא, בשל מה אתה רומא?
התגבר נא לאביך, הגבר שמך [...]]
תן רק שמך בלבד אייבי הוא,
שמך אתה אתה הוא, רק שמך מונגני [...]]
[...] יהי שמך אחר
שם מה? נקרא לשושנה בשם אחר, האם יאבר לה
רית נוחה?¹

שם: סמל, זהות ושליטה

המושג 'שם' מכיל בתוכו חומרים בסיסיים שבהם עוסקים היסטוריונים ומשפטנים גם יחד. השם הוא תולדה של שפה, כלי ביטוי מרכזי בעולמם של משפטנים היסטוריונים, ומבטא מתחים במרחב הכלוא בתוך עבר-עתיד, זיכרון-שכחה, הנצחה-שינוי, פריטי-קבוצי, אוטונומיה-שליטה, שיוך-פירוק. האם הוא בבחינת תו ציון ויצוני ותו לא, כפי שעולה מדבריו הנצחיים של שקספיר, שאותם הוא שם בפי יוליה, או שיש בו כוח מדרתי משפיע ומעצב?

שם הוא סמל, סימן מוסכם, החי בתודעתנו; הוא חלק משפה המאפשרת את קיומו כקבוצה. הוא מקל על הזיכרון ועל ארגון המציאות; הוא מאפשר להבלייל ולפק, ליצור משפחות ומינים, ולהבחין בין סוגים לזנים שונים.² מובן שפירוק יתר הוא בלתי אפשרי.

* אני מבקשת להודות לע"ר אלי בלכמן ולאילן שמירא-בר אור על סיועם המצויין.

1 ויליאם שקספיר, רומא ויוליה (תרגום רפאל אליעזר), חל אביב 1986, מעריכה ב, תמונה ב, עמ' 51-49. לפרשנות הנוספת בכך שהשם אצל שקספיר הוא רק מסמן חיצוני ראו, Marc R. Poirier, 'Name Calling: Identifying Stigma in the "Civil Union"/ "Marriage" Distinction', *Connecticut Law Review*, No. 41 (2009), pp. 89-90

2 על השם כאמצעי לחיזוק בין הזוויה לבין התודעה, תיזון המעצב את השלם ומקפא אותו ראו, מאיר גרב, סטנלי רבין, אשר שיבר, 'צחק בן-ציון רבנימן מנוח, העצמי במראת השם: מבט תרבותי-פסיכולוגי על שמת התיקסיום', בני ברק 2008, עמ' 36-40.

שלא כמו לאה גולדברג בשירה 'סליחות', קשה לתת שם 'לכל ריס וצפורן, ולכל שיערה בכשר החשף'.³
 בשם גם יוצר נזות. הענקת שם היא פעולה תבנית של שיוך, אך גם של כירול. היא פונקציה של שליטה וצירוף, של כפיפות וכניעה. אדם הראשון נצטווה על ידי האל (שאין להזכירו בשמו המפורש, ושמו הלא מפורש הוא 'השם'). להעניק שמות לחיות,⁴ ואף לאשתו - חוה.⁵ כך דא ביטא את תבניתו ואת שליטתו בהם. יוצר מעניק שם ליצירת האמנות שלו. הורים מעניקים שם לילדיהם. שליטים מעניקים שמות למרדב שבו הם שולטים.

בתחמשב בומציתם המוכהקת של חי אדם, חי מקום הם נצחיים. אמה, מקום יכול להיעלם, למשל אלטנסיס האברה, נול יכול להפוך אבוב; אך אלה הם שניניים אטיים, בניגוד לשינוי שעשוי להתחולל במיקום עקב חילופי שלטון. שליטים מבקשים להטביע חותם פוליטי, אידאולוגי, תרבותי, על מרחב שליטתם, במיוחד אם חילופי השלטון הם תוצאה של מהפכה או של כיבוש, והם עושים זאת לא אחת על ידי שינוי השם. נוכרי וזנאמת ספורות. האחת נוגעת לשינוי השמות בברית המועצות במהלך המאה העשרים בעקבות המהפכה הקומוניסטית ונפילת המשטר הקומוניסטי בשלהי טאה זו.⁶ הדוגמה השניה מתייחסת לצפון איטליה, אזור שעבר במשך מאות שנים בין אוסטריה לאיטליה, וכינוי המקומות שוכו לשם כפול - גרמני ואיטלקי - הם עדות לכך. האזור הוא בשליטת איטליה, אך הוא זכה לאוטונומיה תרבותית, המטקפת סובלנות כלפי רצון התושבים, המסרבים להיפרד ממורשתם התרבותית הקודמת, האוסטרית. באירופה, שבה מתגבשת כיום מהגנת ממשל פדרליה, יש המוכינים לאפשר אוטונומיה תרבותית לאזור זה או אחר. ממילא הכול נמצאים בחסות המטרייה האירופית.

מבט דיאכרוני קל לתאר היסטוריה מדינית-תרבותית של מקום על ידי התבוננות בשמות שניתנו לו. חילופי השמות ברוסייה ובצפון איטליה (או דרום סירול) הם דוגמה טובה לכך. אבל אפשר לקחת כדוגמה נוספת את חבל הארץ הגמצא בדרום-מערב יבשת אסיה, במזרח התיכון. במקרא מוכנה המקום על שם תושביו הכנעניים: ארץ כנען.

3 לאה גולדברג, 'סליחות', ה'ל', מקדמ ומאחר: מבחר שירים, 1931-1970, חל אביב 2003, עמ' 36.

4 בראשית ב, 19-20.

5 בראשית ב, 20.

6 שמה של העיר טנטי פטרסבורג. שבוהווסדה בשנת 1703 נקראה על שם פטר הגדול, שונה שישו פעמים במהלך המאה העשרים. במהלך מלחמת העולם הראשונה (לפני מהפכת 1917) שונה שמה של העיר לשטרבורג, שכן השם טנטי פטרסבורג נתפס כ'גרמני מדי'. בשנת 1924, לאחר מותו של לנין, שונה שמה ללנינגרד. שם זה נשמר עד לנפילת ברית המועצות בשנת 1991, ולאחריה הוחלט על החזרת השם הגאוקרי טנטי פטרסבורג (בעקבות משאל עם).

לאחר כיבוש יהושע: ארץ בני ישראל. עם כינון הממלכות ולאחר הפיצול יחוד השם ישראל למלכות אפרים הצפונית, והשם יהודה למלכות בית דוד הדרומית. בתקופת שלטונו של הדרוס נקראה הארץ ממלכת הורדוס, ויש שפיצלו בין ממלכת יהודה וממלכת הגליל. השם פלסטיןנה איובכ בראשונה בידי הדרוסוס, וזה היה שמה של הארץ לאחר מרד בר כוכבא (135 לספירה). בתקופת המנדט, נטח השינוי בהרכב תושבי המקום, והספ במגוריים, בלחץ היישוב היהודי, השם א"י - פל שנת גה (א"י). כינונה של מדינת ישראל הביא לשינוי מסיבי של שמות יישובים ורחובות. מדינת ישראל ביטאה את זהותה התרבותית הבורה כמדינה יהודית במרחב. יישובים ורחובות שנשאו שמות ערביים או אנגליים וכו לשמות שהנציחו המדינות ומאורעות שיעצבו את התרבות היהודית במשך הדורות והשיעו עליה. החזון הציוני השתלט על הרחב ועיצב את זהותו.⁷ האוכלוסייה הערבית בארץ מבקשת כיום לבטא את נוכחותה כאן על ידי קריאת שמות יישובים גם בשם המקורי, על ידי שילוט בשפה הערבית,⁸ ועל ידי קריאת רחובות על שם אישים ערביים. הגרסי הציוני הגרסיטי הערבי מתורגם לא רק על תוכנו של הגרוב, אלא גם על צורתו ועל סמליו. סוגיה זו של שמוג היישובים והרחובות, המתייחסת לסמלי המרחב ולא למרחב עצמו, מעוררת שאלות פוליטיות ומשפטיות כבדות, ולא אחן בהן במסגרת זו, שתיוחד לשמותיהם של אנשים, בעיקר כאן בארץ ישראל.

שם: סמל או אמצעי לשינוי

שם הוא סמל זיכרי. שם המפתחה, שלרוב אינו נבחר, ביטא, לפחות בצבר, שיוך שבטי, ואילו השם הפרטי, פרי בחירת הזרים, מבטא לעיתים את זיכרון העבר, ויש שהוא צופן בחובו תקוות לעתיד. זהו קראה לבעג 'שמואל' בתום שנות עקרות רבות, ולאחר שנדרה נדר לאל כי הבן שיוולד ישרת את האל. שמו מבטא הכרת תודה לאל ומבטא על קיום הנדר על ידה: 'כי מאונגי סאלתי'.⁹ בשמו מובנה זיכרון העבר כמו גם המחויבות לעתיד, פרי הנדר שנדרה חנה, מחויבות שתספיע כמובן על עתידו של בנה. אך האם טמון בשם יותר מסמל שרירותי? יש המכריעים בכך. אצל אפיסון נאמר: 'כל שם אשר ייתן אדם לדבר מן הדרבים, זה שמו הנכון; ואם לאחר מכן יחלפונו באחר,

7 למתחן הבן העברי היישובים הוותיקים בישראל ראו, ננה קדמן, בצירי דורך ובסולני התודעה: דיוקת הכפרים העיביים שנתרונקו ב'1948 מהשחי הישראלי', ירושלים 2001.

8 כ"ץ 112/99, ע"א להל המרכז המכתיב למכתיב המיטטי מקימטי בישראל ב' עדיית הל אביכי יפו, פ"ד 5191, עמ' 395. העתירה עסקה בחובת רשויות מקומיות אשר מחויבות מצוי מדינת ערבי משפטית להציב שילוט בשפה הערבית לצד השילוט בשפה העברית.

9 שמואל א א, 20.

ולא יקרא עוד לרבר בשם הווא, הרי יהיה השם האחרון נכון לא פחות מהראשון.¹⁰ ברור זו המכיר לנו גם שקספיר, בצייטוט שדובא בפתח הרשיטה, שריח נידחה של השושנה לא יאכר לה אם נקרא לה בשם אחר.

אזורים סבורים, לעומת זאת, שלשם יש כוח מעצב, הוא כשלעצמו עשוי להכתוב את גורלו של מי שנושא אותו ולכונן את זהותו. כוח היה שמש של מחלוק וכליון, הבעלים של רות וערפה שמתו מנהלה בצעירותם.¹¹ בנרונה לכך חכמינו מספרים על רבי מאיר, שהלך עם חבריו רבי יהודה ורבי יוסי.¹² הם התאכזבו אצל בעל פנדוק ושמו כידור. רבי מאיר, שעליו נאמר שהיה מדייק בשמות, סירב להפקיד אצלו את כספו. בלבו אמר כי אדם רשע הוא, שהרי נאמר: 'כי דור הרפכות הוא',¹³ רבי יהודה ורבי יוסי סירבו להתייחס לשם ברצינות, והפקדו בידי כידור את כספם, אך משתבעו את פיקדונם התכחש וטען כי לא היו דברים מעולם. נטייתו של רבי מאיר לדייק בשמות הוכחה כנכונה. השם נתפס כחורף גורלות. הנגחה שקיימת התאמה בין השם לבין מי שנושא אותו, התאמה. מכאן העמדה שהענקת שם מעצבת את מדתו של מי שנושא אותו, ובדיוכנו גם מתארת אותו אל נכון.

האמונה בכוחו המעצב של השם ובהשפעה הגורלית שיש לו על חייו של אדם השתקפה במנהג שאותו במאה התשע עשרה בקרב התושבים המקוריים בצפון אמריקה, שדאגו להסתיר את שמם. מנהג זה נבע מהאמונה שקיים זהו מוחלט בין שםם לעצם קיומם, וכי אם ישובש השם יגרום הבר נזק, משל כאילו דובר בפניעה ישירה בגופם. הסתרת השם שימשה אמצעי למניעת הנזק, שהרי אם השם אינו ידוע, אי אפשר לשבשו. היו מי שהוסיפו לעצמם שם סודי, הידוע רק לקבוצת המשפחה הגרעינית, כדי לא לחשוף את בעליו לפגיעה באמצעות ניאוף שמו. אצל שבטים אחרים נהגו הוקנים להחליף את שמם. בדרך זו, כך קיוו, יזכו בזמן שאלו נוסף על פני האדמה.¹⁴ מי שנושא אותו, והוא יכול להכתוב את המציאות ולשנותה. בספר 'טריסטרום שנדי',

10 אפלטון, קראטילוס, כתבי אפלטון (תרגום יוסף ליבס), ירושלים תל אביב 1965, כרך א, עמ' 512. באותו אופן כאשר שאל פאוסט את ספיסטופולס את שמו, ענה לו האחרון: 'שאלה בשלה, למי שכל כך מחיל בשלה, שבמראית העין משש כוח, ריק בנרעין המוות דוגל'. יוזף וולפגנג גנה, פאוסט (תרגום ניצה כן-ארי), תל אביב 2006, עמ' 96.

11 רות א, 5-2.

12 תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פג, ע"ב. נרסה מעט שונה מופיעה בילקוט שמעוני, ישעיהו רמז תמט.

13 דברים לב, 20.

14 James George Frazer, *The Golden Bough: A New Abridgement*, Oxford 1994, pp. 14 198-199

שנכתב במאה השמונה עשרה בידי לורנס סטרן,¹⁵ מתאר סטרן את צאתו לעולם של טריסטרום שנדי ואת הדגם הגורלי שבו ניתן לו שמו. אביו של הגיבור, וולטר שנדי, מסביר לנו שהענקתו של שם טוב היא אות הערבות לכך שהנך הייחודי יהיה מוצלח וטוב שכל.¹⁶ לפני לידתו של בנו מביע האב עמדה, שלפיה יותר מכל השמות בעולם הוא סולד מהשם טריסטרום, שמטבעתו עצוב.¹⁷ למרבה הצער בלידתו של הבן נמצא אפי, ואביו ביקש לקרוא לו בשם טרוימינגטוס, כלומר הגדול פי שלושה.¹⁸ שם זה, סבר האב, יעשה לשיפור גורלו הנר של הבן ולתיקון התקלה שאיפעה בלידתו.¹⁹ אלא שכאשר התינוק הוטבל לא נכח האב. הוא הפקיד את שמו המיוחזר של בנו – טרוימינגטוס – בידי המשרתת. המשרתת לא זכרה את השם המדויק ומתמלה לערו – הבומר שהשם מתחיל ב'טריס'. הבומר קבע מיד שהשם היחיד ההגון שאותו הוא מכיר המתחיל ב'טריס' הוא טריסטרום, וכך נקרא שמו טריסטרום. גורלו נחרך והחלה מסכת חייו העצובה.²⁰ טריסטרום שנדי מבטא את השירותות ואת המקוריות של סרלך חיינו. הוא מבטא את האמונה בכוח היוצר של השם, אף שלורנס סטרן, המחבר, מתייחס בלא מעט לעג לעניין זה.

באותה נימה לענגית מספר ניקולאי גוגול בספרו 'האדרת',²¹ את סיפורו הטרגי-קומי של פקיד וטר דול אמצעים, ששיאיתו להתעטף באדרת טובה בחורף הרוסי הקר טובילה לסופו המר. בתחילת הסיפור מסביר לנו גוגול כי שמו המגנרף המפור של הגיבור – אקאקי אקאייביץ' – אשר ניתן לו בלידתו ביריה בלידתו, זבע את מסלול חייו העלובים. הוא מתאר בהומור הייחודי שלו כיצד התינוק הרך בכהר עיווה את פניו בעת שהוטבל וניתן לו שמו, כאילו ידע שסופו להיות פקיד וטר חסרי כוח.

התפיסה בדבר כוחו המעצב של השם באה לביטוי נוסף בספרו הגדול של דוד גרוסמן 'אישה בורחת מבשורה', המתאר חיי אם הבורחת מהבשורה האפשרית על מות בנה במבצע קריבי.²² בשיטתו במרחבי הגליל על אבי הבן (הבן אינו יודע כי זה אביו, שכן גודל על ידי בעלה של אמו) שואל האב, אברם: 'איך בכלל בחרתם שם לילד, איך

15 לורנס סטרן, חייו ודעותיו של טריסטרום שנדי, ג'נרלמן (תרגום אסתר כספי), תל אביב 1993, עמ' 58.

16 שם, עמ' 41-46.

17 שם, עמ' 45.

18 הרמס טרוימינגטוס היה סופר אנרי, בעל כישויות מנוונים דברים. שם, עמ' 4. ראו גם שם, עמ' 200.

19 שם, עמ' 196.

20 שם, עמ' 202-203, 205, 207.

21 ניקולאי גוגול, 'האדרת', רב"ל, ספרים פסיכודרמיים (תרגום גילי מירסקי), תל אביב 1992, עמ' 7-8.

22 דוד גרוסמן, אישה בורחת מבשורה, בני ברק 2008.

מחליטים על דבר כל כך גדולה? האורה הניבדה עונה לו: 'זה באמת עניין מוסרי'. על השם 'עופר' החליטה האם לבד, והיא מסבירה שבחיה בו בעקבות הביטוי 'זוהמה דודי לעופר ארילים'.²² ואנו תמוהים אם בכך לא חרצה את גורלה. אנו רואים מול עינינו את סיפור העקרה הסרני, שבו מוקרב הבן עופר ולא בעל החיים, עופר הארילים.²⁴ לפי תפיסה זו גורלה של הילד נקבע עם לידתו, עם ההכרעה הגורלית על מות השם. אם כן, עשוי שינוי השם לשנות את מהלך חייו של מי ששנא אותו. אכן, אברהם שינה את שמו מאברהם, ושירי הסבה לשרה.²⁵ השינוי הגורלי נעשה במצוות האל, שבכך הפך אותם לאבות האומה. לכן גיור, שמשמעו שינוי אמונה, מתייב שינוי שם. יש אף המאמינים כי יש לשנות את שמו של מי שפקד אותו אסון, כדי לשנות את מזלו. ברוח זו מציין הרמב"ם כי אותם מדרכי התשובה הוא שינוי השם: 'ומשנה שמו, כלומר אני אורז ואני אותו האיש מעשה האסון המעשים ומשנה מעשיו כולן לשובה ולדרך ישרה'.²⁶ באופן דומה, המתרגום שהגיע לארץ ישראל וביקשו לבנות כאן ישות לאומית חדשה, עשו זאת בין השאר על ידי שינוי שמותיהם לשמות עבריים. השם הפך להיות הצורה הרבותית. ב־1920 הגיעה לארץ קבוצת עולים מגליציה, ובהם אבא שגלר. הוא לקח את קבוצת חבריו, כינס אותם סביב מדורה בתל אביב, נטל את דרכונו הפרטני והשליכו למדורה. אחרי החרד התיקו חבריו, משעלה הדרכונים באש הכריז כי מעתה אין הוא יותר שגלר. הוא עדיין, אבא עדיין, ותבע מחבריו ללכת בעקבותיו.²⁷ השמדתה הפיזית של תעודת הזהות הורה, הפוליטית, סמלית כוונה להשמיד באופן רחב את הזהות והרבותיות הקודמת, תוך נטילת הוות בערית חדשה על ידי שינוי השם.²⁸ במקום אנומולי, אומר שינוי השם, יש לנו מור.²⁹ שינוי השם מוחק את העבר לטען עתיד משופר. הוא נועד לא רק לעשות כמות חדשה

על נושאו, אלא אף להעניק תוכן חדש לחייהם של 'היהודים הישנים'. הוא הופך אותם ל'יהודים חדשים', בעלי תרבות ולאומיות משלהם, הנתונים בחסדי עצמם, החיים בארץ משלהם, והדוברים שפה משלהם.³⁰

השם העברי ויצירת הלאומיות הישראלית

שם נתפס כחלק מה'עצמי הגרעיני' של הפרט ושל הקבוצה.³¹ בהתייכו למוחותו של שם אומר בית המשפט העליון: 'שמו של אדם הוא חלק מאישיותו. זהו האני החברתי שלו. הוא המפתח באמצעותו הוא צועד בשבילי החברה. אין הוא קוד דרזי בלבד. הוא ביטוי לאישיות, לרגש, לחובה, למסורת, לייצוג'.³² במימוש החוץ הציני אכן שימש השם ביטוי לייצוג, למסורת, לחובה. הייצוג היה בבית בית לאומי. המסורת – לפחות על פי דומים מרכזיים בצורתה, כמו הורם הרציליאני והורם המציאליטיס³³ – ביקשה לעצב את הזהות הלאומית-תרבותית החדשה ברוח התקופה שבו קיים היה בית לאומי עצמאי, וכיוונה בניקיון של דבר לתקופת המקרא.³⁴ תחית הלשון העברית הייתה ביטוי מרכזי למימוש הלאומי. המלחמה על השפה העברית הייתה חריפה. יידיש וכל שפה זרה אורת הודחו.³⁵ שנותיהם של ילדי ישראל שיקפו מגמה זו של חזרה למקרא, ולו חלקית. ילדי הארץ וכו לשנות עבריים המבשרים את התחיה הלאומית ואת החזרה לגיבור התנ"ך. מגמה זו נמשכה עד סוף שנות השישים.³⁶ אילו החובה באה לביטוי ברעיון של כור היתוך. הכול נצרפים בכור אחד כדי לעשות זות אחידה מלכתה, שתגנו על המקורות

30 לחבת השאלה ברבר דמותו וערכיו של יהודי החדש כמו גם דגמים שונים שלו, ולהיעדר תשובה ברורה ראו, אביה שפירא, 'זמיתו של יהודי החדש', הג'ל, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב 1997, עמ' 155-174. ראו גם מרד ליעיל, העדה 28.
 31 גלן שווי, 'משמעת מקדימות', גרב ואחרים ליעיל, העדה 2, עמ' 11.
 32 693/91, אפרת ב' המנונה על מרשם האכילוסין במשרד הפנים, פ"ד מו(1), עמ' 749, 771.
 33 שפירא ליעיל, העדה 30, עמ' 155, 171-172.
 34 למחלוקת שעוררה גישתו של בן-גוריון, כיבשק לבסס את האתוס הלאומי על נמקרא או חלקים ממנו ולשינויים בחפיסתו שלו עצמו ראו, אביה שפירא, 'בן-גוריון והתנ"ך: יצירתו של שיש היסטורי', הג'ל, יהודים חדשים ליעיל, העדה 30, עמ' 217-247.
 35 הרעיון שבמסגרתו למדו בשפת המדע, הדיבור טרמית, עיכב את פתיחת הסגנון בבקשר שנים, והעלה את 'מלחמת השפות'. על מאבק זה ראו, יעקב בן-יעקב, מלחמת השפות: מאבק לעברית, 1914, תל אביב 1985.
 36 סשה וייסמן, 'שמות פרטיים במודרן תרבותיים', גרין (פורטת) ליעיל, העדה 8, עמ' 141-151 (1882-1920 – שמת תרודים אונביסיליים: 1920-1950 – שמת עבריים מחדשים: העבר כגיבור תנ"כי; 1951-1975 – שמת עבריים חדשים המוקפים בערבים, ארי, אישור ושפע ואף שמת צמודים; 1975-1971 – שמת בעלי צליל קוסמופוליטי.

23 שם, עמ' 328.
 24 אמנם הסיפור נשאר פתוח, ואין זה ברור מתי גורלה של עופר, אך הרמזים שבו ובקשתה של האם מנחם סיפור הכול, את עופר, את החיים שלו, את כל החיים שלו (עמ' 63) צופים בחובם את הגורל מכול.
 25 בראשית ה', 5, 15-16.
 26 רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ב', הלכה ה'. כמו כן, השוה מחקריו הפסיכולוגיים שנערכו בארצות הברית המבדוקים על מאבק בין ראשי תיבות וזכרונות או סיליטים של שם לבין איכות חייהם של הרמזים אותם: Nicholas Christenfeld, David P. Phillips and Laura M. Glynn, 'What's in a Name: Mortality and the Power of Symbols', *Journal of Psychosomatic Research* 35-31, pp. 241-254 (1999), עמ' 241-254. גרב ואחרים ליעיל, העדה 12, עמ' 15, 31-35.
 27 צדוק אשל, אבא עדיין איש חיה, תל אביב 2002, עמ' 19.
 28 אשר תולדך כולו ראו, גרוען מרז, 'רבות שמת שפתה בארץ ישראל כ'יתרונם תרבותי': הרגיל שלדי במסגרת המחקריות של הרבות, רורת גרין (עורכת), נקודות הצפת: הרבות וחבה בארץ ישראל, תל אביב 1988, עמ' 152-171.
 29 כרברי אלכסנדר פן כפירי זבנו לבנים. אלכסנדר פן, השירים, תל אביב 2005, ב', עמ' 541.

השונים והמפורדים שדרכיבו את העם היהודי בשנות גלותו הארוכות. סימני ההיכר המובהקים של זהותו האחרת הם השמות העבריים. העולים החדשים באו לכאן והול בתחילתה של התנועה הלאומית האילן, רכשו את זהותם התרבותית באמצע השנה-חדשה על ידי שינוי שמם.³⁷ המדינה אף קבעה כללים המחייבים את שליחיה בחו"ל לשנות את שמם.³⁸

כאמור, לעתים נעשה שינוי השם מתוך בחירה אישית (אבא תרשי), לעתים מתוך בחירה של אחרים (חיוב השליחים בחו"ל לשנות את שמם). כך גם בתרגול כשרות,³⁹ שבו מספר אלי עמד על ילדים שעלו מעיראק בראשית שנות התמישים והגיעו לקיבוץ קריית אורנים, לחברת הנוער. המדריך ישי שואל כל ילד לשמו, ומעניק לו באופן מיד תעודת זהות ישראלית על ידי החלפת השם. עבר, בן רב, ייקרא מעתה אבנר; פויה תיקרא אלנה; ג'מל יהיה יורם. שינוי השם הופך אתם לבני השבט החדש המתעבב כאן.

מעניין לציין שרבים מהעולים המשיכו לשאת את שמם המקורי בקרב משפחתם, ושמן החדש שימש אתם מופץ לבית, בבחנת היה יהודי בן גלות פלוגתי בביתך, וישראל בנאמן. במרחב הפרטי עוד נשמר השם הישן כחלק מהתרבות והשנה (אף כי לא הכול היו גאים בה, היה שהתייבשו בו והתמרדו אותה). במרחב הציבורי היה על העולה החדש לוותר על זהותו הישנה, לזנוח ולהסיר אתה בשם חדש ובוזות חדשה: זהות ישראלית-ציונית.

שם כשיוך וכבידול

שם הוא סימן היכר מדי. שלב ראשון בהתבוללות הוא החלפת השם. לכן כדי להתגבר על בעיית היהודי של יהודים בגרמניה הנאצית, חויב כל יהודי להספיק לשמו את השם 'ישראל', וכל יהודייה חויבה להספיק לשמה את השם 'שרה'.⁴⁰ סמנטיה הוויזואלית של ההתבוללות באע את יהודים הנודדים של בני הקבוצה. השמות החדשים שניתנו במקצות החוק לכל אחד מבני הקבוצה שטששו את זהותם הייחודית, אך בנו את זהויהם הכולל כיהודים לצורך השמדתם.

37 עז אלמנד, תנ"ך, דיוקן, תל אביב 1997, עמ' 148-152.
 38 לעמוד הכותרת בגליסיסיות של הנצחיות של משרד החוק לבני כפיית שם ראו, אלישבע הכן, "אלה שמות": וזכור של האדם לשם, אתר משרד המשפטים, מחלקת המשפט העברי, דף פרשת שבוע בנושא שמות: <http://www.justice.gov.il/NR/rdonlyres/28031618-F843-45B2-A913-489D7D88910A/10573/10.tif>
 39 אלי עשירי, תרגול כשרות, תל אביב 1983, עמ' 41-42.
 40 לפידס הדקיקה בעניין זה ראו, Omi [Morgenstern Lishmer], 'Jewish Women's Family', *Israel Law Review* 34 (2000), pp. 560, 588-589.

מי ששומר על ייחודו התרבותי - גם באמצעות שמו - מברל עכפו. הוא מאותת בכך הן כלפי עצמו, הן כלפי הסביבה. היבדול מגן מפני התבוללות בקבוצת הרוב, ובנסיבות גיליות, להבדיל מאלה של גרמניה הנאצית, מקל גם על כובלת הוויסדות כחלק מקבוצת מיעוט. וכך אמרו הכפיים על עם ישראל: בני ישראל זכו להיגאל ממצרים 'שלא שינו את שמם ואת לשונם'.⁴¹ אך מוזר ההתבוללות החדשה, לעתים גם הקיצוצי, עולל להיות גבוה. מי ששומר על זהותו התרבותית באמצעות שמו, עשוי להיות חשוף לתחושות של בוז ונידוי. הוא אחר. איתים לכן בדוגמה-תפוחית נוספת.

בספרו 'נציב המלח',⁴² מספר אלכר ממי את סיפורו של ילד יהודי בתוניסיה, שעבר מדרשת המגוננת של כל ישראל חברים לבית הספר התיכון הלא יהודי. שמו של הילד הוא מרדכי אלכסנדר בנילוש. השם 'אלכסנדר' ניתן לו על ידי הוריו כאות לגדולת המעמד, ואילו 'מרדכי' או 'מרדוך' - ציין את השתייכותו למסורת יהודית. כל עוד למד ברשת היהודית, נעלמה ממנו זהותו של שמו. עתה, משהיה מטשטש את שמו בבית הספר הלא יהודי, הרגיש את חיוכם הארסי של חבריו. 'עצם השמעת שמי' [...] גרמה לי ברעה [...] בעת ההיא תיעבתי את שמי הפרטי בכל מאודי [...] בטרתי להוריי על שמנה את מעמדך לכל מראה העין. בארץ זו, מרדוך הוא בעל חותם כו מובהק, שכמהו כהרזה: 'אני יהודי' וביתר דיוק: 'אני שוהן בנוש', 'מעמדך החוקי הוא כשל 'יליד', 'הגנו בעל נימוסים מרחימים', 'אני עני', ואני למדתי לנאום בארבעה התארים הללו'. הגיבור מחליט להשמיט את השם מרדכי בחיי היום-יום, אך הדבר אינו כוסייע לו לברוח לא משמו ולא מזהותו. הגיע הרגע התגיגי שבו הוא מסיים את לימודו, והוא התלמיד המצטיין בכיתה. אלא שההגיגה משתבשת כאשר הכרוז קורא את שמו, ראשון ברשימה, ומכריז, תוך כדי שהוא קובע בכך את הוויזואליה המדויקת של מעמדו האחרון: 'מרדכי, אלכסנדר, בנילוש'.⁴³

השם ב'נציב המלח' מסמל קצה קרחון של משבר זהות. הגיבור נז וגו בין מסורת קדומה, בין זהותו היהודית לבין שאיפתו להיות אורח העולם או לפחות אורח ארצו. בנילוש מבקש להילחץ מחייים גשטו. הוא מערף חיים במדינה כאורח צוות זכיות, החי בכבוד את חייו הן מבחינה תרבותית והן מבחינה כלכלית. חיים במדינה יהודית אמורים לשנות את הבעיה, אלא שאנו יודעים שהמציאות זימנה לרבים מהעולים קשיים של זהות ועוני. אכן, לו תקוותו של מרדכי בנילוש הייתה מתגשמת, והוא היה מגיע לארץ בשנות התמישים כשהוא נושא את השם פירי או ז'אן, מן המתם דה נתקל בזהות

41 ויקרא רבה, לב.
 42 אלכר ממי, נציב המלח, תל אביב 1960.
 43 שם, עמ' 65-66.

ההצגה חספה לעתים את הקונפליקט המובנה בין החור שבארץ לחור הגולה. חור השואה נשא בחלקו שמות גלתיים או שמות זרים. בניו של חור זה החדד המקביל לו בארץ נשאו שמות עבריים. כיצד ניתן ליישב את השאיפה לדלג על פני הגלות עם החורך להצגה אותה לאום התורבן הגדול? האם ניתן לגשר בין תרבות ההצגה האישית, המנציחה בר בבר עם בניית הזהות החדשה גם את זכר הגלות? היו שאמרו כי מי שמתחשב לעברו, סופו שגם עתיד לא יהיה לו. אך מנקודת מבטו של החור, האם בחירתם של ההורים בהצגת השם הגלתי נוגתת משקל גאות לטובת ילדם, שעליו נגזר לשאת את נטל הזרות מרגע היוולדו?

יש הרואים במסכותם של ההורים להעניק שם לילדם כוח מאיים ואלים. במיוחד כך כשילדו ניתן שם חריג, שכן הוא נרדף לחיות תחת השוט המאיים, לעתים המובה, של שמו.⁴⁴ אמנם קיים פיקוח מדינתי על הגושה, שידוך בהמשך, אך אצלנו בארץ הוא מצומצם, והאוטונומיה ההרדית נרחבת. בהקשר שלנו היגוד בין התביעה לזכור את המתים לבין ההתגברות ממנה משקף את המתח המובנה בין הצגת העבר וכיבון העתיד, בין פיקאן לשינוי. השם עשוי להיות בהקשר זה קוד או סמל לתקופה.

סיפורו של אהרן גבד, 'יד ושם',⁴⁵ חושף את הבעיה במלוא עוצמתה. סבא וסקינד חי בארץ עם הלק ממספרתו. הלק אדח של משפחתו נשאר בגולה ונספה שם. גבד, שנכסה בשואה, נקרא מגולה. לסבא וסקינד עזמו ענה להוולד נין. הוא מבקש מנכדו, רעיה, ומבעלה יהודה, כי ייקרא לבנם מנדל על שם גבד; כך יונצח זכרו. הנכדה ובעלה מתקוממים. הם אינם רוצים להעניק לבנם שם 'גלותי', מכוער, אינס, שינציח את היהודי הישן, ואשר יגרום לילד השבא המסתר על גבו כל ימי חייו. הם כבר בחורו שם לבנם: אהד. באירצון מסכים השבא שהילד ייקרא לא מנדל אלא מנחם. גם לכן הם מתנגדים. גם זה שם גלותי. אין להם קשר עם זה. השבא חופק. הוא נוף בהם ואומר: 'אי, בנים, בנים, אינם דרעים מה אהם עושים. [...] גומרים אהם את המלאכה שהחלה בה שונאי ישראל. הם העבירו מן העולם את הגופות, ואהם – את שם אות זכרם [...]'. לא המשך, לא עזרת, לא יד ולא שם. שום זכר.⁴⁶

השואה, הגושה את שמו של אהרן בן-גורא, הוא סמלו המובהק של היהודי החדש. השם מבטא עוז רוח, גבורה וכיבוד, וגם ידולג על הגלות. מנקודת מבטם של הדרים, יהודה ורעיה – גם שמותיהם סמליים – שתרועתם מתכחשת לגלות ומבקשת לדלג

ובניכוד, כפי שהזדה את אלי עמיר. הזכרנו את המדרך ב'תרנגול כפרות', המשנה את שמותיהם של הילדים לשמות עבריים, והם מקבלים זאת בהכנעה. אך כשהוא מגיע לגיבור, גורי, ומודיע לו כי שמו מעתה אולף גנורד, מתקומם הילד.⁴⁷ גורי מסרב להשיל מעליו את עולמו הקודם. הוא מתעקש להמשיך להיות גורי, לשמור על זהותו הקודמת. הוא יקלוט לתוכו את מרכיביו של העולם החדש שבו הוא נמצא, בלי לאבד את עולמו הישן, המקורי. בכך מבטא גורי את התפיסה כי מעשה הענקת השם הוא מעשה סמוגן וביטוי להפעלת שליטה. הוא אינו תופס את השם כבעל משמעות סימבולית בלבד, אלא דווקא כמרכיב סמנטי של חייו הקודמים בעיראק, שאותם הוא מסרב לשכוח.

שם כוויכרון: המתח בין הצגה לשינוי

שם הוא זיכרון. במקרא אנו מוצאים כי הורים (טבעיים או מאמצים) בוחרים שמות לילדיהם על פי אירועים שקדמו ללידה. משה נקרא כך על ידי בת פרעה, 'כי מן המים משיתיהו'.⁴⁸ הגר קראה לבנה 'שמעא' על פי מצוות האל, 'כי שמע אדוני אל ענין'.⁴⁹ שם יכול לשמש זיכרון לאירוע מוכן הקודם ללידה, זכר לאדם הגושה אותו לאחר מותו. ריי מה שגורו הקוק על מצבת קברו של אדם הוא שמו. השם הוא סמון זהות. לכן הקללה החמורה ביותר ביהדות היא 'יימה שמו זכרו'.⁴⁹ מתיקת השם כמנה כמתיקת המוות, הדיה ענה בוויכרון. מתיקת השם היא המוות הסמלי, שאין בו לא תקווה ולא תקומה.

רבות במשפחות יוצרות שושלת קיום על ידי הנצחת שמותיהם של אבות המשפחה בקרב הנאצאים לזרותיהם. כך מנכיעים החיים את המוות, ולו באופן מספורי. שם הוא זיכרון לחיים, לתרבות, לתקופה. הטבעות של שמות פרטיים זהים לכל הורים בגרמניה הנאצית מחקה כביכול את שמה הגנרד, היהודי, ובדרך זו מחקה גם את עקבות זהותם הגנרדית. אי-אפשר לחיות את המתים, אולם שחזור שמותיהם היהודיים מסמק את זהותם ומסמון אותם מחדש. 'לכל איש יש שם' משמעו כי קבוצת הענק של המתים שזרחה היהודית היא אותה, אינה יכולה לשמש את דמותו הגנרדית של כל אחד האות מהם. לכל איש עצמיות משלו, זהות אנגישת משלו, חיים משלו. במקרים רבים קראו קרובי הנספים בשואה לילדיהם בארץ בשמם של אלה שנספו. דמת המשך לחיות בויתרונם של קרוביו, ועם מתן השם הפך לזיכרון חי. אך פעולת

44 Denise Riley, *Impersonal Passion: Language as Affect*, Durham, NC 2005, pp. 120-122.

45 אהרן גבד, 'יד ושם', הבייל, ישראל הברית, סיו שריים, תל אביב 1955, עמ' 127. גבד קסל בנושא השמות והשינויים בהם במרוצת הדורות גם במשירים אחרים; ראו סורי (לפיל, הפיה 28, עמ' 162-163).

46 גבד, שם, עמ' 135, 139.

44 עמיר (לפיל, הפיה 39), עמ' 41, 51.

45 שמת 2, 10.

46 בראשת 11, 11.

47 Avishai Margalit, *The Ethics of Memory*, Cambridge, Mass. 2002, pp. 21, 23, 47.

עליה, ראוי שכנס יישא את שמו של המשפט הגיבור, והיה משחרר מלעג אפשרי בשל שמו, אכן, כפי שמציינן מגד, 'תהום פעורה בין עולם הולך ועולם בא.'⁵¹ הסיפור פורסם בשנת 1955. מן ההסגן נכתב קודם לכן. קיימת טענה כי זכר השואה הודחק בשנים אלה. אניטה שפירא כופרת בטענה זו. היא מבחינה לעניין זה בין הליכרון הקובצי לליכרון הפרטי. טענתה היא שהשואה הייתה קיימת בליכרון הקולקטיבי בצורה ברורה כחלק מסיטום ההקמה של המדינה, עם זאת, כבשנים אלה נעצר התהליך של לחלול הליכרונות הפרטיים אל התודעה הכללית. התודעה הפרטית הייתה רדומה, וביטויי האבל היו מאופקים.⁵²

בסיפור 'יד ושם' נתון הסבא ביטוי ברור לאבלו הפרטי. הוא משתף בן את המשפחה ללא מעצורים. סבא ויסקנו מפר את קשר השתיקה, אך הצעירים מטרבים לשמוע. הליכרונות 'מסמ' מפריעים להם. הם כובלים אותם באופן מייק לעבר שאין להם דבר עם, ומסוים כך גם אין לצפות מהם שיבצו אתו.

כיום מצוי הליכרון הפרטי של השואה את התודעה הציבורית. הציבור צמא לשמוע את הסיפורים האישיים מתוך עניין והודות, מתוך תחושה של שותפות גורל, אפשר להניח, אפוא, שיהודה ורעיה, ולמעשה הציבור כולו, יהיו מוכנים כיום לשמוע בגנש הפצה והסתלה את ליכרונותיו הפרטיים של הסבא. עם זאת ספק גדול בעיני אם הורים דוגמתם היו מסכימים לקרוא לבנם 'מגד'. לכל היותר היו מסכימים להצביע את השם 'מגד' כשם שני ילדים, שם שיישאר בתודעת הוראת המורשת בלי שיזכה לחיים של ממש. הסיפור 'יד ושם' יתשף את הקונפליקט בין עבר להווה, לשכחה וליכרון, כמו גם את הקונפליקט בין דור הוריים לזרוע הילדים או הנכדים. בני 'דור בארץ' מטרבים לשמש מצבה מחלבת לזרוע הקודם שנשפה בגלות.

קונפליקט דומה, בהקשר שונה, התעורר בעניין הדרך הראיה להצגת שמו של חלל צה"ל, אברהם בוגזל בן גל, שנפל בעת מילוי תפקידו.⁵³ אברהם נולד לרחל ולחנהיה בוגזל במגדל העמק. כשנתיים לפני מותו, סוּך לנישואיו לאילנה, בתר

51 עמ' 141.

52 אניטה שפירא, 'השואה והזמן פרט וליכרון ציבורי', גילי, ירחים תשס"ג (לעיל), תשי"ג, 30.

53 עמ' 86-104.

54 עמ' 835-837, בן גל נ' שר המבחן, פר' 441, עמ' 228. ראו גם בגין' 556/83, 556 ב' ש' הביטחון, פר' 111, עמ' 177, שבו נדון אופן הצגתה של החיילה סגילת בסט שנפלה בעת שירותה הצבאי. סגילת אומצה בידי אביה הורג, ובינה לבין אביה הביולוגי היו היחסים. ענדת הסבא הייתה כי המצבה צריכה לשאת את שם הוריה הביולוגיים. ואם הוא הורג והתנגד לכך, הם הציעו שישמח האב הפועי והורג יובא בצוותא על המצבה. בית המשפט דחה את בקשתם. לזרוע בנושא של הצגת החיילה בבתי קברות (שבו לא אסקוק), אשר עיקר קונפליקט בין הצבא למשפחה החייל בנוגע לכיתוב על המצבה, ראו גלית ברוגסטין, 'כחלום היה בניגודי שיה שכולים ושיקולי הסבל', המשפט 8 (2003), עמ' 183-204.

לשנות את שמו לבן-גל. להוריו ולאחיו איפרי, על השינוי רק סוּך לנפידתו. אילנה ובנו אלעזר, שהיה כבן ארבעה חודשים בנות אביו, נושאים עד היום את השם בן-גל. בין הוריו ואחיו של אברהם לבין אחתו ובנו נמלעה מחלוקת חריפה לזבי האופן שבו יש להצביח את אברהם. מסתבר כי על גבי כריח המצבה נכתב שמו 'אברהם בוגזל בן-גל', ועל כך אין יותר מחלוקת. אולם המחלוקת התייחסה לכיתוב על גבי לוח הנושלים בבניין די לבנים בבית שאן. לוח הנושלים הסביל אב שמות חיילי צה"ל שנרגמו במלחמות הוא פרקטיקת הצצה ידועה. שימור השם על הלוח הציבורי מעניק לחייל, שמת בכרם עת, ממד נוסף. כיתוב השם על גבי לוח בבניין ציבורי, שמתווסף לכיתוב המצבה השנתי, מייחד את בעל השם ממתים אחרים מחוץ את יסוד ההצגה.

נשוב למחלוקת: אילנה הבן תבעו כי על לוח הנושלים ייכתב 'אברהם בן-גל (בוגזל)'. אילו בני משפחתו של אברהם תבעו כי ייכתב עליה 'אברהם בוגזל (בן-גל)'. המחלוקת היבשה מתארת את עומק הקיטוב בין שתי המשפחות, שאינן מקיימות ביניהן קשר. אילנה הבן המתכבד על המענה כי וכתו של אדם לשנות את שמו, אילו המשפחה המתמכה על כך שהשם בוגזל הוא השם שנשא רוב ימי שנותיו; שאן על פי שיניה את שמו לא סיפר לה על כך אלא זמן קצר לפני מותו; ושחבריו המשיכו לקרוא לו בשם הישן. בית המשפט הכריע, בסופו של דבר, שיש להצביח את הורו של אברהם על פי בקשת אחתו ובנו. 'הוא יזכור כפי שביקש שתיקרא משפחתו הצעירה שהקים בשנותיו האחרונות',⁵⁴ כלומר אברהם בן-גל (בוגזל).

שתי בקשות ההצגה לכרו הן את העבר, הן את ההווה; הן את משפחתו המקורית והן את משפחתו הנרעית החדשה; הן את ההות הגלותית והן את ההות הרישוראלית; הן את המסורת, הן את השינוי. השאלה שבמחלוקת התייחסה לנישוא הקיימות. ההצגה שאישר בית המשפט העניקה קיימות לזרוע, לשינוי, למשפחתו החדשה ולזהות הישראלית כפי שחבר בה המגד.

משליטה קיבוצית לאוטונומיה אישית: מכור היתוך לרב תרבותיות

התביעה להשיל את ההות הקודמת ולעמת זאת ישראלית חדשה, ארודה, שהייתה נפרצה בשנות החמישים, הגיעה רבים לעשות זאת. שינוי השם כמורה כמחוקק ההות, כמחוקק הליכרון. אך יש להבחין בין זיכרון קובצי לליכרון אישי. יצינו השם הוא איותו במישר הציבורי, ומחוקקת פועלת במישרו זה. אין זאת אומרת מכי שמשנה את

שמו במישור הציבורי מתבטא לעברו הפרטי, אם כי, לעתים, שינוי השם היה גם חלק מתהליך של בריחה מזהות קודמת או של התכחשות לה.⁵⁵

הזיקסציה של טור הויתוך, שהגיעה בעצמה רבה את שינוי השם, הלכה ודרגתה. היום אנו עדים לשיח ציבורי שונה. מילה הקסם היא 'רב תרבותיות'. העולם המערבי, שאנו חשים חלק ממנו, פותח סובלנות לצורות חיים שונות, לתרבויות שונות, לשמות שונים. התביעה לעברות השמות כמעט נמוגה. רבים מהעולים מרוסיה נושאים את שמותיהם הפרטיים המקוריים בלי תביעה לשינויים. אולם בקרב יהודי אתיופיה התחולל תהליך שונה, שבו נכפה עליהם שינוי שם, אולי בשל חוסר התפוחות כלפי תרבותם השונה.⁵⁶ בעולם פתוח של מערבים, של חיים משתנים, רבים מהשמות הפרטיים בארץ נושאים חותם אניברסלי-גלובלי, כמעין הכנה לחיים בעולם אחר. מנגד, בקרב קבוצות מסוימות עדיין ניכרת משמעות לאמיתית לזהות השם, ונרמזה כי שמותיהם של ילדי המתגלים מבטאים כיוספים ותקוות פוליטיות ברוח אמונתם.

רב תרבותיות מאפיינת כיום לא רק דפוסי חברתיים, אלא גם דפוסי אישיות. החברה המערבית מתייחסת בסובלנות, לעיתים בהערכה גיודלת, למי שאוצר בתוכו תרבויות שונות, והיא אף נוטה לקבל את הסימול הדיכוני לכך, שבא לביטוי בשם. שמו האישיותו של נשיא ארצות הברית, ברק אובמה, הם דוגמה מובהקת לכך. מנגמה זו לא פסחה על החברה הישראלית. בראשית שנות התשעים זכה המוצר יצחק אורורבך בתהלת ספורים. כדי שיוכל לקרוא ברדיו את ספריו הוחזק נדרש לשנות את שמו. הוא הפך ליצחק אורפו. בשנת 1982 חזר לשמו והפך ליצחק אורורבך-אורפו. כך יישב את המתח בין מקורו הגלוי לבין הזהות הישראלית. הוא העניק קדימות לזהותו המקורית, קדימות שמשקפת גם סדר ומגים היסטורי.

רבים מאתנו נושאים שמות משפחה לעדיים. אנו מתחלכים עם שמות הנראים מסען היסטורי, שלא תמיד אנו מודעים לו. השם מדווח תוכנית לעבר, לדורות שקדמו לנו, למסורות ולתרבויות הולכות ונשכחות. תרבויות אלה מקפלות בקרבן גופים, יצרות,

55 כך מתאר עמוס עוז את משמעות שינוי שם משפחה: 'זאכן בגיל ארבע עשה חצוי, כשנתיים לאחר מות אמי, קמיו והרגתי את אבא והרגתי את כל ירושלים, שיניתי את שמי והלכתי לבתי לקבוצת חילדה כדי להיות שם מעל התרבות. [...] הרגתי אותו בעיקר בכך ששיניתי את שמי'. עמוס עוז, סיפור על אהבה ושום, ירושלים 2002, עמ' 516-517. דן לאור מציינ כי בסיפור על אהבה והשן' חזר עמוס עוז והפך להיות עמוס קלאונר, במסגן זה שלארז הסטלל הארזן עשה נצטרך לדרו התנאים המספיקים את קבלת עברי: דן לאור, 'מפגשות היכרות: בניגודים, ארזאלהו וסיפור בניגודי של עמוס עוז', הגיל, המאבק על היכרות: מסת על ספרות, חברה ותרבות, חל אביב 2009, עמ' 334. עמ' לבני התהליך של שינוי השם, אורי ולעיל, השרה (28); אלמג' (לעיל, השרה 37).

56 לבחינת מנגמות בבחינת שמות לאור התפתחות החברה הישראלית ראו, נדב אחתים (לעיל, השרה 42, עמ' 70-76).

עצים ופרחים, אבני חן, מקצועות ערים - כל אלה באים לביטוי בשמות שאותם ירשנו. וכך שר יהודה עמיחי בשידור 'יהודים בארץ ישראל':

אנחנו שוכחים מנין באנו. שמותינו
היהודיים מן הגולה מגלים אתנו
ומעלים זכר פירא ופרי, ערי ימי בנינים,
מתכות, אבירים שהיו לאבן, ורדים לרוב,
כשנמים שריחים נדף, אבני חן, הרבה אדם,
משלחי יד שבטלו מן העולם.⁵⁷

השם, כך אומר לנו עמיחי, הוא תוכנית. הוא אמצעי לגילוי הגולה שאותה שכחנו, ובעצם אמצעי לגילוי עצמנו, על המקומות שמהם באו אבותינו ועל מצלחיו היד שבהם עסקו. עבודת השורשים שילדנו מתבקשים להבין לקראת סיום בית המדרש העממי (החל משנות השמונים) מצביעה על כיוון שונה מזה שהנחה את ראשית הציונות. ביסוסה המדיני של ישראל, שלטונה הבלתי מעורר של השפה העברית, יריער ההגמוניה הפוליטית האשכנזית וסובלנות לזהויות תרבותיות שונות - כל אלה באופשרים גישה גינותה יותר הן בקבלת שמות לעושים והן באשר לקשר ההיסטורי ענ העבר. לא עוד התכחשות לעבר, אלא שימור. לא עוד השכחת זיכרון הגלות, אלא הבחנתו. משגנו הוא מפתח להכרית עברנו האישי. הכרת עברו האישי של כל אחד מאתנו קישרת בדרך טבעית בנינו לבין ההיסטוריה הקיבוצית שלנו.⁵⁸

מדינה וסם: בין המרחב הקיבוצי לפרטי

שם אדם הוא סמל פרטי-אינטימי הפרוץ החוצה למישור הציבורי.⁵⁹ ככל שהקשר התרבותי הדוק יותר, מוסר המעטה הדיכוני של שם המשפחה, והאפשרות לחזור לשם הפנימי הפרטי (ולעתים לכינוי) הופכת קלה יותר ומאפשרת התודעות ויגטימית לנושא השם. בעוד הענקת שם פרטי את הנפעה טבעית המלווה כל לידה, החפעה על גשילת שמות משפחה היא מאוחרת יחסית והתפתחה באירופה באופן הדרגתי דהל במאה האחת עשרה.⁶⁰ מדינות אירופה כפר נודג הן על תרשבוין במאה השמונה עשרה, כמענה על

57 יהודה עמיחי, 'יהודים בארץ ישראל', הגיל, שירי יהודה עמיחי, ירושלים תל אביב 2002, סך 3, עמ' 247-248.

58 נדב אחתים (לעיל, השרה 12, עמ' 60-77).

59 ירייל ולעיל, השרה (48) מכנה זאת 'extimacy', עמ' 115.

60 בקרב הקהילה היהודית באירופה התחולל תהליך כשלב מאוחר יותר, והשכל על ידי חיוב בחוק לשאת שמות משפחה. אורי ולעיל, השרה (40), עמ' 562-563.

צורך ביהוי מדויק יותר של התושבים, שנבע מוגידול באוכלוסייה. בהמשך הסתבר שגם בכך אין די, ואו נוסף הישגים של מספרי הורוד.

מזן השמות הוא תופעה הגשלת על ידי הכביבה התרבותית, הנוגד החוק. הענקת שם נחשבת לאקט פרטי-משפחתי והגזן באופן בלעדי להורים ולעתים אף לבני המשפחה הקרובים, סכים וסבתות, הכול בהתאם למסורת התרבותית הרלוונטית. אחת מדרגותיה ידבר עמוט עזו על חיי הקיבוץ, וספר כי ביטוי הראשונים של הקיבוץ התעוררה מחלוקת בשאלה מי רשאי לתת שם לילדים שנולדו בקיבוץ – ההורים או אפס הקיבוץ.⁶¹ המחלוקת נראית על מורה, אך היא מבטאת את הוטרסה של הקיבוץ לפעול כמעין משפחה גדולה, הנוטלת חלק בהגלטה הנוגעות לכל אחד מבניה. הילדים הם לא רק ילדי הורים הטולדיים, הם גם יציר כפיו של הקולקטיב הקיבוצי, ואך סבע הוא שגם לו, קולקטיב, יהיה חלק בבטילת שם. מעשה הענקת השם מבטא, אפוא, עולם תרבותי-נורמטיבי הלוכז במעין מבנה הייררכי-טבעתי את מעגלי הקבוצות המקיפות את עולמנו: החל בהרודי מולדייני, עבוד למשפחה הרחבה יותר, דרך הקהילה וכלה במדינה.

בשאלת זכותם של הורים שם לילדם ובשאלת זכותו של אדם לשנות את שמו ואת שם משפחתו קיימות גישות שונות, מוק מתירות מוק שמרניות.⁶² כך, למשל, יש מדינת הממשפות לתת שמות פרטיים רק ממגנר מסוים של שמות, ואחרות שבוך קיים חופש כמעט בלתי מוגבל לתת שם או לשנותו.

ביטוי לכוחה השתנה של המדינה בנוגע לשינוי השם מצוי בכיפודו הקצר של ש"י עגנון, 'שינוי השם',⁶³ שבו מוצגות על דרך ההגנה שתי עמדות בשאלה זו. עיקרו של

61 עמוט עזו, 'הקיבוץ כאשפחה שלי', 10.4.2008, במסגרת מועדון ספספ וספר באוניברסיטה הל אביב. ראו גם אפל אקט ענבוי, המנאר את תהליך מוק השם לילדי קיבוץ אפיקים בראשית הורוד: 'כל [...] הילדים נולדו לקבוצה והשתיכו לה. בכל פעם שנולד תינוק חדש הועז מילה כמה שמת אפשיים, ובעזרה הבענה, אקט ענבוי, היותה, תל אביב 2009, עמ' 72.

62 לרוך בשאלה אם השם הוא קניין הורודי לבעלות, ולחשובה השלילית על שאלה זו, ראו Audrey and Yifeng Guinchard, 'Is the Name a Property? Comparing the English and the French Approaches to the Evolution of Names', *Journal of Civil Law Studies* 21 (2008), www.law.tsu.edu/jcls

מבחינה הורודית לשנות שם אינה אינוקטיבה לקיינות הזכות. בנקודה זו קיים שוני בין השיטה האנגלית (הליברלית בכל הנושא של שינוי שם) והשווייטית (שבה השינוי נתון לשיקוף מדיני הורוד למדי). אך הגבלת אנוט פורו של קיינות השם (שאינה קיימת) אלא הורודי הפרט שכל יטיה מאפשרת לאורודה. לעמדת המשפט האורודי בשאלת הנוגעות לנישואת של Yofit Tirash, 'A Name of One's Own: Gender and Symbolic Legal Personhood at the European Court of Human Rights', *Harvard Journal of Law and Gender* 33 (2010), p. 248.

63 שמואל יוקט ענבון, 'שינוי השם, עיר המלואה, ירושלים 1973, עמ' 688.

הסיפור הוא גורלו של פייבוש הערש, סודרנט באוניברסיטה, שאינו רואה ברכה בלמלודו, המבקש לשנות את שמו הורודי לשם גרמני, פורדינג היינריך. פי בוש הערש מתייצב מול נציב המדינה, שלאישורו הוא זוקק, ומסביר לו עד כמה עז רבונזו לשנות את שמו. לאור חקירה קצרה, בה משפיל הנציב את פייבוש הערש, תוך שהוא חוזר על שמו שוב ושוב, ללא הרוך, מילה אחרת הנציב מפל פניו מבלי להיענות לבקשתו. הנציב שומע על פייבוש הערש להמשיך לשאת את שמו 'אחז' נאה לשמן ושמן נאה לך', בבחינת תווית המכריזה על מוצאו ומקורו. בכך מסרב הנציב לסלול לפניו את הרוך לשינוי מולו ולהיטמעותו בחברה הגרמנית.

הסיפור מגולל את הנוקשות המונעת שינוי השם מיהודי בגולה בשל דתו יהודי, נוקשות המובלסת על רקע הנוגד הקיים בארץ ישראל, שאותו מתאר עגנון בראשית הסיפור בלגלוג מה: 'כאך בארץ ישראל [...] יכול כל אדם לשנות את שמו ואפילו פעמיים ככל חודש ובלבד שהוא נותן כך וכך פרסומות דמי שינוי השם. ואפילו פחות שבפחותים יכול לישול לעצמו שם כשם הגדולים אשר בארץ. ואף אני זכית שכמה בני בלי שם נגלו לעצמם את שמי כאילו חס ושלום קרובי הו', עמדה ליברלית זו שנהגה בתקופת המנדט אומצה בחוק השמות, תשס"ז-1956. החוק אינו מכיל הררר המגבילה הורים כאשר למתן שם לילדם, אולם קיימת הגבלה המתייחסת לשינוי השם. סעיף 10 לחוק הקובע כי לכל אדם זכות לשנות את שמו, מסביר על ידי הוראת סעיף 16 לחוק, המקנה לשר הפנים זכות לסרב לשינוי שם, אם הוא חושב שהשם החדש עליל להטעות או שיש בו פגיעה בתקנת הציבור או ברגשותיו.

בארץ התעוררה השאלה לגבי זכותה של אישה לא נשואה לשנות את שם משפחתה לשמו של הורודו בציבור שלה. שורה של פסקי דין קבעה בעבר שהאישה יגנה זכותה לעשות זאת, שכן שינוי שמה יטעה את הציבור לחשוב שהיא נשואה לבן צעיר, בעוד שלאמורה של דבר היא רק דוועה בציבור שלה.⁶⁴ לפני שנים אחרות ניתן פסקדין שביטל הלכה זו.⁶⁵

מיכל אפרת וכן ווגה עוזי אורנגן חיים כידועים בציבור, ולחם שני ילדים הנושאים את שם המשפחה 'אורנגן אפרת'. עוזי אורנגן היה נשוי פורטלית לאישה אחרת. מיכל ביקשה לשנות את שמה לאורנגן אפרת כדי ששמה יהיה זהה לשם לילדה. משרד השמות התנגד לכך בנימוק שהשינוי מטעה וכי יש בו משום פגיעה בתקנת הציבור, אך בית

64 בג"ץ 71/65, שטרנר ב' שר הפנים, פ"ד (1) 501; בג"ץ 73/66, זמלון ב' שר הפנים, פ"ד (4), עמ' 645; בג"ץ 353/70, אידיק (שי"ק) ב' משרד הפנים, פ"ד (תנ"ו), עמ' 544; בג"ץ 243/71, אידיק (שי"ק) ב' שר הפנים, פ"ד (תנ"ג), עמ' 33. בכל פסקי הדין האמורים כתבמדינת מיעוט מפי שופטים שונים, אשר היוו בסיס להיפוך ההלכה בג"ץ אפרת. כמפורט, אם אדם ששם שנוי משום הורודי, אין הוא עובר על החוק.

65 בג"ץ 693/91, אפרת ב' המסנה על מרסם האוכלוסין במשרד הפנים, פ"ד (תנ"א), עמ' 749, 771.

המשפט אפשר זאת, בקובעו כי אין מניעה שרדועה בציבור תשנה את שמה לשמו של בן זוגה (אפילו השם מורכב רק משמו שלו). בית המשפט פסל את נימוק ההטעיה, בוטיעו שהטעיה אמורה אם היא נודרת התמכרות. במילים אחרות, השאלה האמתית היא אם שינוי השם נעשה בכוונה להטעת או למטות פסלות (למשל, להטעות ממוחזרות משפסית). על כך השיב בשלילה. מכאן עבר לשאלה אם שינוי השם עלול לפגוע בתקנת הציבור. גם על כך השיב בשלילה, בין היתר על יסוד ההכרה במעמדם החוק של ידועים בציבור במשפט הישראלי וכן על סמך עמדת חוק השמות, הנתקת את עניין השם ממסגרות הציבוריות.

אכן, נימוק ההטעיה, ששימש בזמנו את בית המשפט (בכמה פסקי דין) ואשר אסר על שינוי השם, נראה שטונה. מבחינתו של הציבור, וזאת השם רק מחוקת את הרושם הקיים ממלא לגבי מעמדם של בני הזוג. ומבחינת המדינה – לפקדייה יש בישה למרשם הנישואים, הלא אמורים לדעת על פני שאין מדובר בזוג נשוי.⁶⁶ חיווק להלכה זו ניתן בשנת 1996, שבו נקבע בסיפא של סעיף 16: 'אולם לא יסמל הסדר שם סן הטעם שהשם נבחר עקב קשר בין ידועים בציבור'.⁶⁷ חוק השמות מסדיר את שמה של אישה בעקבות נישואין. ציינתי כי הענקת שם היא ביטוי לשליטה. הכלל השגרתי שבא בעבר לביטוי בחוק השמות היה שעם נישואיה מקבלת אישה את שם משפחת האיש שהיא נישאת לו (סעיף 6). הדבר משקף את התפיסה הקניינית נחלת העבר, שלפיה עם נישואיה עוברת האישה משפחת האב שלשלתן הבעל. בפועל יצא מכך היא מקבלת את שם משפחתו של הבעל.⁶⁸ אלא שהמשפט העיף מכיר בזכותה לשאת את שם נעוריה או את שם משפחתה הקודם בלבד.⁶⁹ נשים המבקשות לשאת את שם משפחתן הקודם מבליטות את המסך שלשמו של האב, ואילו אלה הגושאות את שם משפחת הבעל מבליטות את שלשמו של הבעל. יש המבקשות לשאת את שני השמות הבודדים במקף, בבחינת הבלטת ההווה הקודמת, העצמאית, של האישה. אך יש הטוענים כי נשיאת השם הכפול היא ליברליות מופיית, שודי היא מתווה סמל מוחזק לשרשרת

66 הסוד לדעת הדיקטום של השופט ברנזן בבג"צ 731/66, ומלון ב' שר הפנים, פ"ד כ"ד, עמ' 645, 654.

67 ראו גם בג"צ 6086/94, אלה ניר ב' הממנה על מרשם האוכלוסין במשרד הפנים הוא, פ"ד כ"א, עמ' 157, 693. במקרה זה ביקשה אישה היה עם בן זוגה לישול את שם משפחתה. אחת בן זוג נשוי היה מוסרית לאישה, ממנה היה פרוץ אותה עת נבחר שבע נשים. מאוחר סירבה לתת לו גם. בית המשפט אישר את שינוי השם, ודף התנגדותה של האישה הנשואה. הלכה זו מקדמת מתיחה בגד הדינין. אין זו ברור מזה מעמדה המשפטי של האישה הראשונה לצורך המדינה בשאלה זו. כמו כן, ראו ביקורתה של אורית קסיר על ניסוח של פסק הדין מנקדתי מבט פמיניסטי: אורית קסיר, 'לכל אישה יש שם: והתמחויות בחוקי המשפחה בתחום זהותה של אישה לנחור שם – קריאה טקסטואלית, משפטית ומדינית', משפסית 1996), עמ' 367-373.

הפמינארכית השולטת בחיי הגנים. אלא שעדי נשפיע למציאות שבה נסרם נשואות שמות משלהן, ארוכה הדרך. בשיטה הנרגמת צאלנו, מאיפתה של אישה לשאת את שמה המקורי (בגד שם הנישואין) היא ביסוס הסימון שבו הייתה מוכרת באופן עצמאי, אף על פי שמדובר בשם האב.⁶⁹

נעבור לאופן שבו משרד הפנים מפעיל את הוראת חוק השמות. מסתבר שמשרד הפנים התייחס בעיקר לירישא של המפקד, והורה לפקידיו שאם חוץ שנה אין האישה מבקשת במפורש לשמור את שמה, היא מקבלת את שם משפחת בן זוגה. נראה שהנחיה זו הייתה בלתי חוקית,⁷⁰ ובשנת 1996 ערך המחוקק שינוי לטובה בחוק השמות. סעיף 6, המסדיר את שם המשפחה אחרי הנישואין, מנוסח בצורה מגדירת ניטרלית ומעמידו בעניין זה חסלם אפסריות, שעל הבחירה באחת מהן יש להודיע לפני הנישואין למשרד הפנים. השאלה כיצד להודיע על הבחירה לרושם הנישואין נטתה על פני חוק, לביעיתו של הסדר לעיני דמות (סעיף 6).⁷¹ הראשונה שאפסריות קובעת שמי שרשא רשא בכל עת – לעיני המשרד לשאת או לשוב לשאת שם משפחה קודם; השנייה קובעת כאפסרות שמי שנישא רשא לנחור בשם המשפחה של בן זוגה; השלישית לצרף את שם המשפחה של בן זוגה; הרביעית, לנחור שם זהו חרש לשם שבחו בן זוגה; החמישית, לצרף את שם משפחה שכן חוגג כחר לצרף לשם משפחתו. ניסוח זה, כאמור, מנוסח בצורה מגדירת ניטרלית, אך מסותרו בעליל היא לחוק את האפסריות של האישה בבחירת שמה. כלומר, בעוד שלפי הגוסם הקודם בררת המחול הייתה, כביכול, קבלת השם של בן הזוג, היום בררת המחול היא המשרד. כביכול, השינוי בניסוח החוק לגבי בחירת שם משפחה של נשים נשואות מוקף הכרה באוטונומיה נשית ראייה בעיניו. עם זאת בפועל (לפחות כך היה עד זו לא כבר) נשים הנפוצות לשמור את שמן צריכות להיות מצוידות במידה גדולה של עקשנות, שכן פקדי משרד הפנים נוהגים כקודם, וממדידים לנשים את שם משפחת האיש, ולי לאפשר להן להפעיל את הבררה הנחונה להן בחוק. נמצא כי החוק מעניק בררה, שהנחול חוסם את הפעלתה,⁷² והרי לנו זוגמה שכיחה המצביעה על הפער בין החוק ליישבו.

69 פעילה חונגלום זכני שרינו, ללא מילום התרבות הישראלית מרא השפה, אדר דרורה 2007, עמ' 206-208. באנגליה הדיקטוארית נונה השיטה הפמיניסטית שביא קיבוציתה והה (על פי מוסכמה התרבותית) נשפט שמה הריש של האישה, והיא נותרה בשם בעלתה רבבת. זין סמית. ראו בדרחמה, אורית קסיר, כבוד אדם וחיה: פמיניזם ישראלי משפסית ומבוסס, ירושלים 2007, עמ' 251 אילך, ובנקודה זו, עמ' 255-256. על שם האב ראו גם חונגלום וסרייר, שם, עמ' 306-310. לגבי הטניה בבליטות ראו: Feminism, Gender and Identity in Israel: Women's Marital Names, Great Britain 2011

70 קסיר ולעיל, עקרה 67, עמ' 339-341.

71 מנטוח זו חונגלום לשר לשרירותי דת. י"פ תשס"ח 5774, 7.2.2008, עמ' 1820.

72 אורית קסיר, 'מלחמה על השם (שם משפחה של נשים)', www.notes.co.il/orit/10273.asp

ההסדר החדש בחוק השמות מחויר אתגו לבעיית השמות של הירודעות בציבור. בעניין אפרת גילה בית המשפט ליברליות כלפי נשים הודעות בציבור המבקשות לשאת את שמו של בן זוגן. באופן מקביל מגלה המחוקק ליברליות כלפי נשים המבקשות להמשיך לשאת את שמן הקודם. כפי שצוין בעניין אפרת, האיחוד השמי (אצל יודעים בציבור) אינו הברכה מצביע על סטטוס רשמי של נישואין, ואילו ההפרדה השמית (אצל נשואים) אינה אומרת שבני הזוג אינם נשואים, וכי הם חיים כיודעים בציבור. במצב זה, כאשר נשים נשואות רשאיות להמשיך להחזיק בשם נעריהן, ייתכן שהתמריץ מצד יודעות בציבור לשנות את שמן לשם בן זוגן ילך ויפחת.⁷³

ועוד בעיה פקדונית שנפתרה: לפני שנים אחדות פורסם שפקידי לשכות מנהל האוכלוסין מנסים לה זמן רב לשנות את שמם הפרטי של אנשים שעברו ניתוח לשינוי מין. אחי מסרבים לשנות שמות של גברים לשמות 'נשים' את שכן של נשים לשמות 'גברים'. הנימוק לטרוד היה שמי שרשום כוכר לא יכול להחליף את השם לנקבה. בשנת 2004 הורה שר הפנים אברהם פרוז לפקידים להיעתר לבקשה לשינוי שם.⁷⁴ הנימוק לטרוד אכן מוח: שם מעיד לעתים קרובות על זהות, ואם השתנתה הזהות המגדרית, ראוי שהשם ישקף שינוי זה. אך הנושא מעורר את שאלת החלוקה המגדרית בין השמות. נכון שהשמות המסורתיים רובם ככולם שומרים על חלוקה מגדרית (משה, דוד, מרים, שרה), לבד משמות בודדים כמו שמוה או זונה (שהם לרוב שמות נשים בקרב הספרדים, ושמות גברים בקרב האשכנזים). אולם רבים מהשמות המודרניים יכולים לשמש כיום וכן גנים וכן בנות ואף כשמות משפחה, ובחלט אפשר לחשוב על של של שנושיו למל.

ציינתי כי שם הוא כלי לחלוקה, לשיח, לטרוד המציאות. המשמוש השמי משמש הטרסה לא רק כלפי החלוקה המסורתית של השמות, אלא גם כלפי החלוקה העקשה בין הגברים, והיא כלפי החלוקה הפקדונית ביניהם. החוק אינו מתערב בעניין זה. עמדתו ניטרלית. התערבות המשפט היא מצומצמת מאוד, והלה בעיקר על שינוי שם כאשר יש חשש להסעיה, לפגיעה ברגשות או לפגיעה בתקנת הציבור.⁷⁵

כל השמות

הענקת שם ונשיאתו הן ביטוי למתח בין האינטימי-פרטי לציבורי, בין הרבות לנוגה ולמשפט. קריאת שמות היא נוהג שאינו תלוי במשפט. זהו נוהג הקיים מכיום ימימה, שנשילט על ידי סקסים ומסורת. בימינו מוסדר נושא השמות הסדר רופף לפרו בחוקיה, המתיר מרחב ניכר לאוטונומיה של הפרט, לרבות האפשרות שייעשה בה זימוש לרעה על ידי מתן שם מנוחף לילדים.

עמדתו של החוק היא כי הטבעת שם או שינוי הם בעיקרון עניין פרטי, והי יש להכיר בבחירתם של הפרטים הנוגעים ברוב והעדפותיהם. ברור שהעדפות אלה מושפעות מאקלים חברתי ומנהגים הרוכזים בו.

רוב השמות הפרטיים אינם ייחודיים, ולמרות זאת הפך השם לחלק ייחודי מזהותו של אדם, כאילו היה כתובת קעקע והוא מרחף בחלל בין גופם של נושא השמות לבין ספר השמות הממשלתי.⁷⁶ שינוי תרבותי, לאומי, גאוגרפי, הוא תמריץ לשינוי השם. פרדה ממדינה, מדת, מלאום וכניסה למסגרות מקבילות אחרות, הן סיבה נאותה לשינוי שם הן בענין מחולל השינוי והן בענין התבררה כתובת קעקע, מובן שכל אדם רשא לשנות את שמו גם ללא תהליכים מהפכניים חיצוניים המתחללים בחייו. אך כאשר לא קיים דחף חיצוני אובייקטיבי, והמהפכה או הדחף הם רחוקים פנימיים או מנועים ממלידה מהשם שניתן על ידי הזררים, שינוי השם הפרטי, להבדיל משינוי שם המשפחה, ננקל בקשים רבים. שינוי השם כמוהו כהמרת כתובת קעקע, שבידוע קשה מאוד להסירה. מתברר שקל יותר לחולל שינוי בהופעתו החיצונית מאשר לשנות את השם הפרטי. שינוי שם הוא צעד שמקבל בתמורה לא רק על ידי המכינה האינטימית אלא על ידי החברה כולה. הוא חושף מוחזות או טראומה כאשר לשם המקורי, ומצביע על היחס של רצינות יתר לעניין שיש הסוברים שאין לייחס לו משמעות כל ממש.⁷⁷

האומנם אין לייחס לשם משמעות של ממש? השאלה מחזירה אותנו לראשת הדברים, שבהם התלבטנו במחזותו של שם: האם מדובר בתווית חיצונית בלבד או עיש בו יסוד מחותי, מעצב ומשפיע? הצבענו על עמדות חכמים, לרבות הרמב"ם, המוריים שהשם הוא יסוד מעצב, ושלישינו יש משמעות. אך התעמדה הבאה של חכמינו עילה השקפה אחרת, המבחינה בין המתנות למרות: 'שלושה שמות נקרא לו לאדם אחר מה

73 כמו במקרה אפרת-ארזן, יש לא בטענה זוג המצויים אצל סמתיים זה לזה. הבעיה היא שאם ישיבים להקפיד על נוהג זה בורות האדם עשירים שמות המשפחה של הילדים להיות ארוכים מאוד ובלתי-סוף (2) לחק השמות קובע ששם המשפחה יכול להיות מפול.

74 Ynet, 23.6.2004.

75 גם על בחירת שם לתי עשירים 8, 9, כאשר מדובר על מי שאין לו שם, או ששמו אינו יודע. על הליברליות לבני שינוי שם: חומר קריטי התייל לשנות את שמו לחומר. קום' (כולל הנקודה). אתר סמאק עם רשימות, ניתן לו מבוקש. L-7340,0/articles/0,7340, http://www.ynet.co.il 659388,00.html בעקבותיה הלקי בחרו נוסף ששינוי את שמו מביטל מפול למישהו חוס קום: http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3075243,00.html

76 ריילי (לעיל, הערה 48), עמ' 117.

77 שם, עמ' 125-127. לתופעה המקבילה של טיטלה שם עם כדי להסתיי בושה הברוכה מתוכן הדברים הכתובים צבי מריג', השם יסודי. כמה מילים על גטייה הכללית כיושה מתחום השמות, הציוריה וביקורת 32 (2008), עמ' 175-184.

שקוראים לו אביו האמו, ואחד מה שקוראים לו בני אדם, ואחד מה שקונה לעצמו. טוב מכולם, מה שקונה הוא לעצמו.⁷⁸

הביטוי שבו משתמשים הכמינו עושה שימוש דו-משמעי במילה 'שם': מצד אחד השם כסימן חיצוני, ומצד שני השם הטוב או הרע שיש לאדם, הבא לבטא את מהותו. קיימת הפרדה בין הסימן החיצוני של השם (זה שניתן על ידי החרוים וזה שבו משתמשים בני אדם אחרים) לבין מהותו של נושא, ובין השניים התיידיכיה בורה: בין הקנקן (הסימן) לבין מה שיש בו (התוכן) עדיפות מוחלטת לתוכן.

אם השם שניתן לנו הוא מעין כותבת קעקע שבקושי ניתנת להסרה, השם שיש לנו, שאנו קונים לעצמנו, מוטבע בנו באופן מוחלט באמצעות תודעתה של הסביבה כולה והכרתה. המשך רעיון זה משתקף במושג הבריזני של הספר 'כל השמות' של זוהר סאראמאנו,⁷⁹ האומר: 'אתה מכיר את השם שנתנו לך, אינך מכיר את השם שיש לך'. משום כך כל מאמץ לא יעיל להסירו. במובן זה קיים דמיון מובהק בין השם שלנו לבין פנינו. אישיותנו משתקפת בפנינו, אך רק לסביבה יכולת לראות אותנו, ואילו אנו יכולים להתבונן בעצמנו דרך השתקפותנו במראה בלבד. באופן דומה, אישיותנו יוצרת את שמנו, אך הוא מוטבע בתודעתה של סביבתנו, שמכירה את שמנו טוב מאתנו. ורק דרך השתקפותה החוזרת של תודעת הסביבה נוכל להגיע להכרה חלקית של שמנו. על הבסיס הרב משמעי של השם כתבה המשוורת ולדה את סדרה הנפלא 'לכל איש יש שם':

לכל איש יש שם
שנתן לו אלהים
ותנו לו אביו אימו
לכל איש יש שם
שנתנו לו קומתו ואופן חיכו
ונתן לו הארץ
לכל איש יש שם
שנתנו לו החרים
ונתנו לו כתיול
לכל איש יש שם
שנתנו לו המולות
ונתנו לו שבני

לכל איש יש שם
שנתנו לו הסאיו
ונתנו לו כמיותו
לכל איש יש שם
שנתנו לו שדנאיו
ונתנו לו אהבות
לכל איש יש שם
שנתנו לו הנד
ונתנו לו מלאכות
לכל איש יש שם
שנתנו לו תקופות השנה
ונתן לו עיזורו

78 מדרש הנחומא, פירוש ויקול, א.
79 זוהר סאראמאנו, כל השמות, תל אביב 2002.

לכל איש יש שם
שנתן לו הים

ונתן לו
מהותו.⁸⁰

אם חכמינו התמפקו בשלושה שמות, אצל ולדה יש שמות רבים המוקפלים בתוכם את כל מרכיבי זהותנו החיצוניים והפנימיים כאחד. כל השמות ניתנים לו לאדם, כביכול, על ידי אחרים שהם, בין השאר, האל, החרים, נוף המולות, הבגד, המולוד, המאמא, הכמיות, השונאים, האהבות, העיזורון והמותו. אך מובן שחלק גדול מרתם אחרים אינו אלא אנו עצמנו. אופיו האלוהי המאני של השם שותף בכינון זהותנו, אך לנו עצמנו, לבית הנידול שלנו, להופעתנו, למוגנו, לחינוכנו, לעיסוקנו, לחינוך לקרוב ולרחוק, לכל חיינו עד לסופם, חלק מכריע בעיצובו של השם שאנו קונים לנו. השם הרושף את המתח שבין היחיד הפרוץ לעולם לבין העבר והקבוצה שמורכב הנית, משייש אצל ולדה במרחבים הכלואים בין זיכרון לשכחה, בין שינוי להנצחו, בין פרטי לקיבוצי, בין אוטונומיה לשליטה, בין שיוך לפירוק. למרות הכוח המאני שמייחסים לשם שניתן לנו, בכל זאת, אולי חשוב יותר השם שנותנים לנו קומתנו ואופן חינוכנו, תרבותנו, החינוך שלנו ועיסוקנו. וכמו שקספיר, נראה שכדאי להאמין שביחודו של אדם, כמו ניווחה של השושנה, אינם תלויים בשם, ואף אינם צריכים להשתנות עם שינויו.⁸¹

שמה של אניטה שפירא

הגיעה העת לדבר על שמה של אניטה שפירא. שמה הראשון, אניטה, הוא השם שנתנו לה אביה ואמה. אניטה, נסיכת הציונות, בחרה לשמור על שמה המקורי. השם הזה שניצו להריבקה על עם עלותה ארצה מפולין ב-1947, נשר מיד. היא לא נטשה ותו ויהי שיימן אותה כשייכת מידית לשבט הישראלי. שמה מעיד על הרצף הקונוני של העם היהודי - מהגולה לארץ ישראל.

שפירא, השם שנתן לה בעלה, החליף את שם משפחתה המקורי - ארלי-כגרטס - ובעברית: הגון וצודק, שתי תכונות המאפיינות אותה. שפירא הוא שם יהודי טיפוסי המעיד על נוצא בעליו מהעיר שפאיר, אחת מערי שו"ם - שפאיר, והדמיא,

80 ולדה, 'לכל איש יש שם', אל תחוק, תל אביב 1975, עמ' 134-135. לניתוח מעניי של השיר: אבי שגיא, 'בין 'לכל איש יש שם' ל'ישמי את שם תרמי': ולדה ויהודה עמיחי על דרכי עיצובו של הוזה/ראשית 1 (2009), עמ' 325.

81 למרות הביטוי לבטל את משמעות השם לא יכלו רומא ויוליה לברוח משמות המשפחה שנשא, שמות שגורו עדינת ונתק בין המשפחה, וגם את גורלם המר של הגיבורים. ספאיר (לעיל, עמ' 11).

היסטוריה כללית

גילי כהן

מגבצא - שבחן פרוזה תורה, ובחן נגוד גזירות שמד על היהודים שדבקו בזהותם ללא פשרות. שם זה, שפירא, דבק באנישה במצוות החוק והנהגה, ודאי הנהגה של אה, דהיינו שאישה קונה לעצמה את שמו של בעלה. שם בעלה, שפירא, הוא נגוד מה שקוראים לה בני האדם.

אך עיקר וטוב מכולם הוא השם שאנישה קנתה לעצמה, שבסיועה של זלדה, זה השם שנתנו לה שיעור קטנה אופן חיובי, ונתן לה האריג, כלומר הידודה הטבעי, ונתנו לה כתיבה, כלומר חיובי, ואולי גם המולות. יצירותיה של אנישה מפארות את עולם התרבות שלנו. היא עצמה מגלמת את החזון הציוני באישיותה ובסיפור חייה. ושמה, המגבצא כבר בפתאום הלאומי שלנו, ימשיך וילך לפנייה.